

trzeba. Racją tego jest trójstopniowość kapłaństwa, którego wszystkie ogniwa winny być stale obecne w Kościele.

Rozważa się także możliwość przywrócenia żeńskiej formy diakonatu (diakonis) istniejącej w pierwotnym Kościele oraz przyjmowania sakramentu kapłaństwa przez nieżonatych diakonów¹⁵.

Lublin

KS. MARIAN RUSECKI

¹⁵ M. Marczewski, *Problem diakonatu stałego w teologii i praktyce posoborowej*, Mps. Lublin 1979; L. Małunowiczówna, *Zarys historyczny udziału wiernych w ofierze eucharystycznej*, HD 39 (1970) 228—229, 293—296.

Ks. Jerzy Stefański

ABP A. BUGNINI (1912—1982) — PROMOTOR POSOBOROWEJ ODNOWY LITURGICZNEJ

Znane adagium: *sacerdotis sors — subitanea mors* znów potwierdziło swą wiarygodność. Tak wiele zostało zaplanowane: ustalona data odlotu do Teheranu na ostatnie miesiące służby dyplomatycznej, uzyskana już zgoda Sekretariatu Stanu na wcześniejsze przejście na emeryturę, uzgodniony dzień uroczystego wręczenia księgi jubileuszowej z okazji 70-lecia urodzin, zaawansowane rozmowy w sprawie publikacji najważniejszego chyba dzieła swego życia, książki (około 1000 stron maszynopisu) o reformie liturgicznej, gdy tymczasem zaskakująca wiadomość: arcybiskup Annibale Bugnini nie żyje. Z Iranu przyleciał do Rzymu na wakacyjny wypoczynek. Przy okazji poddał się niegroźnemu zabiegowi operacyjnemu. Tydzień później, gdy oczekiwał na kierowcę, który miał Go zawieźć na krótką, tygodniową rekonwalescencję w strony rodzinne, nagły zator przerwał Jego ziemski życiorys.

Nazwisko A. Bugniniego jest nierozzerwalnie związane z posoborową odnową liturgiczną zadekretowaną decyzjami Soboru Watykańskiego II. Zestawiając razem i porównując okres reformy liturgicznej kierowanej przez A. Bugniniego, najpierw jako sekretarza Consilium (1964—1969), potem Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego (1969—1975), trzeba dojść do konkluzji, że całość odnowy liturgicznej identyfikuje się w znacznym stopniu z osobowością, działalnością, a zwłaszcza talentem organizacyjnym Bugniniego.

Zanim zarysujemy działalność liturgiczną Zmarłego i sposób przeprowadzenia przez Niego posoborowej odnowy liturgicznej, zadekretowanej przez Vaticanum II, kilka informacji biograficznych.

Urodził się 4. 06. 1912 w Civitella del Lago (Terni), w diecezji Todi. Wcześniej wstąpił do Zgromadzenia Księży Misjonarzy. Po zdaniu matury (1928), studiach filozoficznych i teologicznych, specjalizował się w archeologii chrześcijańskiej w Rzymie. Po święceniach kapłańskich (1936) kieruje najpierw konwentem studenckim Misjonarzy w Rzymie, następnie pełni obowiązki duszpasterskie na przedmieściach Wiecznego Miasta (Prenestina, Tor Tre Teste). Wcześniej podejmuje działalność publicystyczną (1939), najpierw w czasopiśmie własnego zakonu, następnie daje się szerzej poznać poprzez publikacje w autorytatywnym „Ephemerides Liturgicae”, którym Bugnini kierował przez 20 lat (1947—1966). Czasopismo to przez długie lata uchodziło za nieoficjalny organ Stolicy Apostolskiej w zakresie liturgii. Wrażenie takie w latach powojennych było uzasadnione naukową działalnością i pozycją Redaktora naczelnego. W 1948 roku powołał papież Pius XII specjalną, wąską i dobraną komisję celem przygotowania zasad przyszłej, generalnej reformy liturgicznej. Jakkolwiek Komisja ta nie spełniła do końca swego zadania, zresztą z przyczyn od niej niezależnych, pozostawiła po sobie świadectwo olbrzymiej pracy i wizję panoramicznej przyszłej reformy w postaci 5 tomowej: *Memoria sulla riforma liturgica*, Città del Vaticano 1948—1957. Bugnini pełnił obowiązki sekretarza powyższej Komisji. Od 1949 r., przez 10 lat, jest aktywnym członkiem CAL (Centro di Azione Liturgica). Organizuje tu zaraz cykl dorocznych tygodniowych spotkań dla wykładających liturgikę w zakładach naukowych we Włoszech. Inicjatywa ta przetrwała do dziś. Od 1949 roku obejmuje katedrę liturgiki na Uniwersytecie Propaganda Fide; wykłada ponadto (od 1955) na Instytucie Muzyki Kościelnej, na Uniwersytecie Laterańskim (od 1957). Jest konsultorem Kongregacji Rytów (od 1956), Kongregacji Rozkrzewiania Wiary (1960). Okres Soboru Watykańskiego II, istotny w życiu A. Bugniniego, łącznie z jesienią życia spędzoną w Iranie (1975—1982), będącą „podsumowaniem” jego prac i działalności na polu odnowy liturgicznej, omówimy osobno.

Spuścizna pisarska Autora jest numerycznie olbrzymia — około 300 tytułów. Są to w zdecydowanej większości prace niezbyt obszerne, noszące mocne znamię informacyjno-popularyzatorskie. Tematem prawie wszystkich publikacji jest liturgia oraz problematyka własnego zgromadzenia — księży Lazarystów. Wydaje się, że twórczość liturgiczna Bugniniego nie wyznacza kamienia milowego w zespole nauk liturgicznych. Twórczość ta nie ma cech archeologiczno-źródłowych poszukiwań J. A. Jungmanna, nie znajduje się w niej filozoficznego cieniowania kulturalno-pogłębionej teologii w stylu R. Guardiniego czy głęboko historyczno-informacyjnej wykładni wiary

typu Y. Congara lub K. Rahnera. A. Bugnini to przede wszystkim pastoralista obdarzony rzadkim realizmem i zarazem wizjoner liturgiczny w najlepszym znaczeniu tego słowa. Wyczuwał na wiele lat wcześniej właściwy klimat i kierunek odnowy duchowej Kościoła: reforma życia religijnego poprzez odnowienie liturgii. Stąd tak wiele wyjaśnień historyczno-rubrycystycznych w jego twórczości, dlatego to ciągle podkreślanie właściwego uczestniczenia w liturgii. Umiał literacko odpowiedzieć oczekiwaniom wiernych, znając ich dokładnie poprzez kilkudziesięcioletnią pracę duszpasterską, od której aż do końca nie uciekał, mimo wielorakich obciążeń innymi obowiązkami. Stąd nie dziwi wysoki ponad 2 milionowy nakład popularnej wykładni o Mszy św. (*La nostra Messa*, Roma 1949) czy wreszcie Mszału rzymskiego po włosku na użytek wiernych (Feder—Bugnini, *Messale per i fedeli*, Roma 1961). Twórczość Autora mocno przylega do potrzeb chwili, jest niesłychanie aktualna w czasie teraźniejszym, stąd być może nie utrwali się dla przyszłości, która zmieniona o nową kulturę i potrzeby nowych ludzi, będzie wymagała nowej interpretacji na temat tego wszystkiego, co w liturgii jest elementem drugorzędnym, zmiennym, a przez to ułatwiającym dostęp do istoty wartości niezmiennych, stałych, sakramentalnych w każdej celebracji liturgicznej. I w tym sensie twórczość Bugniniego jest jednorazowa. Znakomita większość jego publikacji to krótkie glossy liturgiczne, niekiedy jedno- czy dwustronnicowe, ale za to bezpośrednio „atakujące” kontrowersyjne niekiedy problemy w liturgii, np.: „Milczenie w liturgii; Komunia św. na ręce jakoby na tronie; „Ruch liturgiczny” czy „Duszpasterstwo liturgiczne”; W jakim duchu powinna się odnawiać liturgia; Celebrować z godnością; Msze tematyczne; Odnowa zdyscyplinowana; Duch celebracji liturgicznej, itd.

A. Bugnini znany i uznany dla swoich kompetencji w materii liturgicznej, a także autorytet z historii swego zgromadzenia, zapraszany bywał do opracowywania licznych haseł encyklopedycznych, słownikowych. Jest autorem około stu haseł w takich wydaniach, jak: *Enciclopedia Cattolica* (niektóre znaczniejsze, jak: Martirologio, Ordines Romani, Sacramentario); *Enciclopedia del Sacerdozio* — Firenze 1953; *Dizionario Ecclesiastico* UTET; *Dizionario Enciclopedico* Treccani; *Dizionario pratico di liturgia romana* — Roma 1958. Artykuły naszego Autora rozsiane są w ponad trzydziestu różnych liturgicznych i teologicznych czasopismach rzymskich, włoskich i międzynarodowych. Wymieńmy choćby niektóre o poważniejszym charakterze: „Apollonaris”, „Documentation Catholique”, „Ephemerides Liturgicae”, „Euntes Docete”, „Liturgia”, „Monitore Ecclesiastico”, „Ora et Labora”, „L'Osservatore Romano”, „Palestra del Clero”, „Pastoral Litúrgica”, „Phase”, „Rivista Liturgica”, „Rivista Pastorale di Liturgia”, „Studi Cattolici”, „Theology Digest”, „Tijdschrift voor Liturgie”, „Worship” itd. Artykuły Autora tłumaczone były na prawie wszystkie poważniejsze języki europejskie.

Przy równoczesnym bardzo aktywnym życiu pastoralnym, organizacyjnym (Vaticanum II), działalności w różnych komisjach, organach kurialnych, przy dużym obciążeniu obowiązkami dydaktycznymi na uczelniach Rzymu — A. Bugnini nie mógł znaleźć czasu na monumentalne dzieła liturgiczne. Stąd twórczość naszego Autora nosi charakter przyczynkowski, jest „kompozycją małych form”, mimo że czasem mamy do czynienia także z kilkoma obszerniejszymi publikacjami, jak np.: *Documenta Pontificia ad instaurationem liturgicam spectantia*, Roma 1953, ss. 213) jest to jednakże jedynie zestaw dokumentów papieskich); *La semplificazione delle rubriche*, Roma 1955, ss. 121; *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus*, Roma 1956, ss. 174; *Cerimoniale delle Settimana Santa*, Roma 1957, ss. 132. Trzy powyższe wymienione pozycje, współautorstwa C. Braga, są właściwie uzupełnieniem pastoralno-historycznym i komentarzem odpowiednio wydanych w tym czasie dokumentów Stolicy Apostolskiej. Podobny charakter nosi książka: *Verso la riforma liturgica*, Libreria Editrice Vaticana 1965, ss. 206. W znakomitej większości są to spięte razem dokumenty odnowy: Konstytucja Liturgiczna (odtąd = KL), Instrukcje „Consilium”, przemówienia Ojca św. na tematy liturgiczne itd. Przed śmiercią wydał Bugnini obszerne studium historyczne na temat Kościoła w Iranie, oparte na materiałach archiwum Nuncjatury Apostolskiej w Teheranie: *La Chiesa in Iran*, Roma 1981, pp. 472. Szkoda, że skomplikowanej sytuacji dzisiejszej w Iranie, miejscu swej ostatniej pracy, nie poświęcił więcej niż półtora strony. Nie mógł zresztą inaczej w obliczu niezwykle dramatycznej i delikatnej roli Kościoła w państwie dławionym przez fanatyczny odłam wyznawców religii muzułmańskiej, tworzących państwo teokratyczne, bazujące na Koranie.

Przyjaciele oraz znający A. Bugninięgo obiecują sobie bardzo dużo po obszernym rękopisie liturgicznym (około 100 stron!), dotyczącym całej posoborowej odnowy liturgicznej. Jeśli ujrzy światło dzienne w nieupiększonej formie, odzwierciedlając całość rodzenia się nowej liturgii, z wiernie oddanym, bez retuszu, bólem kształtowania się nowej świadomości liturgicznej Kościoła posoborowego — może stać się to oczekiwane dzieło pośmiertnym, największym trwałym ukoronowaniem osoby Autora w literaturze liturgicznej. Byłyby to wiadomości z pierwszej ręki, jak dotąd brakujące, w integralnym opracowaniu na temat przeprowadzenia reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II.

A. Bugnini pozostanie w historii nierozzerwalnie powiązany z reformą liturgiczną, zadekretowaną decyzjami Soboru Watykańskiego II. Była to też zarazem właściwa substancja życia, pasja i samo życie A. Bugninięgo. Jako uznany fachowiec został już w 1960 roku powołany na sekretarza Przygotowawczej Komisji Liturgicznej. Przewodniczącym tegoż organu był kard. G. Cicognani, człowiek otwarty, głębokiej kultury, który widział i wyczuwał i godził *nova et vetera*

w Kościele. A. Bugnini mógł zatem w sposób nieskrępowany rozwinąć swój talent organizatorski, popierając to swoją wiedzą, kulturą i wizją odnowy Kościoła poprzez reformę liturgiczną. Z jego to inicjatywy utworzono natychmiast 13 podkomisji, które miały za zadanie przygotować schemat KL. Schemat ten oraz sekretarz Komisji przeszli następnie prawie krzyżową drogę, zanim znów w końcowej fazie okazało się, że racja była po stronie zarówno Schematu jak i A. Bugniniego. A. Bugnini został nawet zwolniony z funkcji sekretarza. Po zatwierdzeniu KL w wersji zasadniczo podobnej do pierwotnie przygotowanej, Paweł VI powołał znów A. Bugniniego jako sekretarza Rady (Consilium) do wykonania postanowień KL. Z właściwym sobie zaangażowaniem A. Bugnini znów kieruje praktycznie drugim kolejnym etapem odnowy liturgicznej. Powołuje około 40 komisji — grup studyjnych (Coetus a studiis), w których znalazło się ponad 200 najwybitniejszych liturgistów z całego świata. Wyjątkowej cierpliwości, kompetencji, wrodzonemu talentowi organizacyjnemu Sekretarza zawdzięcza się, że w tak krótkim czasie została (prawie) zakończona odnowa na szczeblu centralnym, tzn. wydano jako *editio typica* prawie wszystkie księgi liturgiczne w języku łacińskim. Ponieważ istnienie Consilium obok Kongregacji Rytów stwarzało pewne problemy kompetencji, Papież Paweł VI reorganizuje w maju 1969 roku wspomniane Dykasteria i tworzy nową Kongregację Kultu Bożego. Jej sekretarzem zostaje mianowany właśnie A. Bugnini. Było to jednocześnie poparcie autorytetu papieskiego dla kierunku prac nad generalną reformą liturgiczną, ściśle związaną z linią postępowania i działania A. Bugniniego. A działy się przecież wówczas w dziedzinie liturgii „rewolucyjne” sprawy. Potwierdza to około 200 dokumentów liturgicznych, które zostały opublikowane do roku 1975 i wyznaczały klimat oraz sposób realizacji odnowy. Wyraźnie osobistej inicjatywie Bugniniego zawdzięczać należy przygotowanie prawnych założeń do umożliwienia dogodnego realizowania odnowy liturgicznej w Kościołach lokalnych. Chodzi tu o pełne respektowanie kompetencji Konferencji Biskupich oraz samego Biskupa na terenie podległej mu diecezji. W tym świetle należy również widzieć częste podróże Sekretarza Kongregacji do różnych krajów (Ameryki Południowej, Europy, w tym także Polski — kwiecień 1973 roku), aby na miejscu, a nie z wysokości urzędniczego biurka, zorientować się o stanie aktualizacji odnowy na peryferiach Kościoła, aby skutecznie doradzić, odradzić, pomóc. Nie schematycznym horyzontom Sekretarza należy przypisać fakt, że w porównaniu do reform trydenckich, dokonanych zresztą w klimacie kontrowersji teologicznych i stąd przeciążonych rubrykami, tym razem pole liturgii ukazało się w szerszym świetle. Objęło doktrynę, pastoralną działalność, prawo, osoby, kontemplację, akcję, duchowość, muzykę i sztukę itd. Przemawiając na Kongresie Powołań w Krakowie, w kwietniu 1973 roku, Bugnini przypomniał zebrany, że całość Re-

formy znajduje się w rękach kapłanów. Dlatego Kongregacja Kultu Bożego przedsięwzięła wiele inicjatyw celem dowartościowania studiów liturgicznych w teologicznych zakładach naukowych.

Splot wielu okoliczności sprawił, że w 1975 roku, główny promotor i wykonawca reformy liturgicznej, A. Bugnini został skierowany do innej, równie odpowiedzialnej pracy — na stanowisko pronuncjusza apostolskiego do Teheranu. A Iran stanie się wkrótce miejscem znanych, tragicznych wydarzeń znaczonych krwią, zemstą, prawem ulicy i fanatyzmu. Umiłowanie Kościoła do końca i wyjątkowa cierpliwość sprawiły, że pronuncjusz A. Bugnini mógł być mediatorem w wielu, znanych zresztą ogółowi, bardzo delikatnych misjach o charakterze międzynarodowym.

Osoba i działalność Bugniniego doczekają się na pewno w niedalekiej przyszłości monograficznego opracowania. W dowód uznania, za niewątpliwie rozstrzygający wkład osobisty w przebieg aktualnej odnowy liturgicznej w świecie, z okazji 70-lecia urodzin, grono Jego byłych współpracowników, profesorów liturgiki z całego świata ofiarowało Jubilatowi duże (715 stron) dzieło, które na pewno stanie się pozycją źródłową dla badań nad procesem redakcyjnego powstawania nowych ksiąg liturgicznych: *Liturgia, opera divina e umana. Studi sulla riforma liturgica*. Bibliotheca „Ephemerides Liturgicae”, Roma 1982. Znakomita większość artykułów oparta jest na materiałach Archiwum Kongregacji Kultu Bożego i w ten pośmiertny sposób przemawia dzieło wielkiego promotora odnowy liturgicznej XX wieku. Kard. A. Casaroli, Sekretarz Stanu, przemawiając nad grobem arcybiskupa A. Bugniniego streścił Jego życiorys w słowach, iż był to miłośnik i przyjaciel liturgii: „cultor et amator liturgiae”. A. Bugnini pochowany został 5 lipca 1982 na rodzinnym cmentarzu. Trumna owinięta została tzw. brandeum, rodzajem prześcieradła, które wcześniej przygotował sobie A. Bugnini, poprzez złożenie go na Grobie Chrystusa w Jeruzolimie. Antycznym i liturgicznym symbolem wyznał wiarę w „paschalis indoles mortis christianae”.